

τάνει τοῦ σκοποῦ καὶ ἀποτυγχάνει νὰ δημιουργήσῃ τὸ κατωρθωμένον ζῶον.

Ἐξετάζοντας τὰ εἶδη τῶν ὄντων, στὴν ἀξιολογικὴ καὶ ὄντολογικὴ τους ἱεράρχηση, ποὺ περιλαμβάνει καθένα ἀπὸ τὰ τρία διατεταγμένα ἐπίπεδα τῶν ὄντων (ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνίσταται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ σύμπαν), ὁ σ. συζητᾷ τὴ διάκριση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στὴν Φυσικὴ, Κοσμολογία καὶ Πρώτη Φιλοσοφία, ἐνῶ στὴ συνέχεια διερευνᾷ τὴν κατ' Ἀριστοτέλη ἀναλογία μεταξὺ τέχνης καὶ φύσης καὶ τὴν ὁμοιότητα τῆς τέχνης πρὸς τὴ φύση. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς πραγματείας αὐτῆς. Ὁ σ. διερευνᾷ σ' αὐτὸ τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅτι ἡ φύσις ὡς ἄλογος δύναμις ἐργάζεται σκοπίμως καὶ πραγματοποιεῖ σκοπούς, χωρὶς νὰ θέτει τοὺς σκοπούς αὐτοὺς μετὰ ἀπὸ λογισμό καὶ γνώση. Στὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπάρχουν σκοποὶ χωρὶς συνειδητὴ θέση σκοπῶν, ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὅτι ὑφίσταται σκοπιμότητα τῆς φύσης ἀνεξάρτητη καὶ ὑπέρτερη ἀπὸ τὴν σκοπιμότητα τῆς ἀνθρώπινης βούλησης καὶ τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας.

Τὸ παρὸν ἔργο τοῦ Δ. Μούκανου εἶναι σημαντικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ ἀναλύσεις τοῦ σ. εἶναι, σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς πυκνῆς αὐτῆς πραγματείας, λεπτόλογες, διεισδυτικὲς καί, ὅπου χρειάζεται, διεξοδικές. Στὶς ἀρετές τῆς ἐντάσσεται καὶ ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις ἀπὸ τὸν σ. καίριων χωρίων τῶν ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν τῆς Φ.α. (Θεμισίου, Σμπλίκιου καὶ Φιλόπονου), τὰ ὁποῖα φωτίζουν τὸ κείμενο τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ταυτόχρονα πλουτίζουν τὴν ὅλη ἔρευνα. Ἡ ἀντιπαράθεσις μὲ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ γίνεται μὲ πνεῦμα οἰκονομίας καὶ ὀξύνου ἐπιλογῆς. Ὁ Δ. Μούκανος, καταξιωμένος ἤδη μελετητὴς τοῦ χώρου του, μὲ βαθιὰ γνώση τοῦ ἀντικειμένου του καὶ μὲ σεβασμὸ πρὸς τοὺς καρπούς τῆς ἔρευνας, διαφωτίζει μὲ τὴν πραγματεία του αὐτὴ ἀποφασιστικὰ τὸ βιβλίον Β τῆς Φ.α. καὶ προσφέρει σαφεῖς καὶ τεκμηριωμένες προτάσεις κατανόησός του.

Ἰωάννης Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

L. HAGEMANN / R. GLEI (Hg.), *EN KAI PLHΘOS. Einheit und Vielheit*. Festschrift für Karl Bormann zum 65. Geburtstag, Würzburg/Altenberge: Echter Verlag/Oros Verlag 1993, 434 σελ.

Στὸν κορυφαῖο μελετητὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας Karl Bormann εἶναι

ἀφιερωμένος ὁ παρὼν τιμητικός τόμος. Περιέχει μελέτες συναδέλφων, φίλων καὶ μαθητῶν του, οἱ ὅποῖες ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν τὸ στίγμα τῆς ἔρευνας σὲ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικά πλέον οἰκείους χώρους στὴ σκέψη τοῦ τιμώμενου. Τὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη, τὴν παιδεία, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δράση τοῦ Karl Bormann ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας σκιαγραφοῦν στὸν πρόλογο οἱ L. Hagemann καὶ R. Glei (σσ. 9-12). Ἀκολουθεῖ ὁ χαιρετιστήριος λόγος τοῦ W. Beierwaltes (σσ. 13-14), στὸν ὁποῖο ἐκτίθεται ἡ συμβολὴ τοῦ τιμώμενου στὴν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Nicolaus Cusanus (στὸ ἐξῆς: NC) ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Χαϊδελβέργης καὶ στὴν ἔρευνα τοῦ ἔργου τοῦ NC γενικότερα, ἐνῶ τὸ ἔργο καὶ τὸν τρόπο δράσης τῆς Cusanus-Gesellschaft ἀναπτύσσει ὁ πρόεδρος τῆς H. Gestrich (σσ. 15-21). Τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου διαιρεῖται στὴ συνέχεια σὲ τρία μέρη: Τὸ πρῶτο μέρος φέρει τὸν τίτλο *Omnem pluralitatem praecedat unitas: Beiträge zur Cusanus-Forschung* (σσ. 23-248)· τὸ δεύτερο μέρος φέρει τὸν τίτλο *Aristotelis Platonisque sententias in unam revocare concordiam: Beiträge zur Philosophie des Mittelalters und der Antike* (σσ. 249-373)· τὸ τρίτο μέρος φέρει τὸν τίτλο *Una religio in rituum varietate: Beiträge zur Religionswissenschaft* (σσ. 375-426). Ἀκολουθεῖ παράρτημα μὲ πίνακα τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Karl Bormann (σσ. 429-432) καὶ πίνακα τῶν συνεργατῶν τοῦ τόμου (σσ. 433-434).

I. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου περιέχει ἐννέα μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὸν στοχασμὸ τοῦ NC. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τῆς D. Bormann-Kranz, “Nikolaus von Kues. Interpretation der bisher unbekannten Zweitfassung des 12. Kapitels im Complementum theologicum (Codex Bruxellensis bibliothecae regiae 11.479-84)” (σσ. 25-55). Ἡ σ. προβαίνει σὲ διεξοδική συζήτηση τοῦ σωζόμενου σ’ ἓνα μόνο χειρόγραφο κεφ. 12 τοῦ *De theologicis complementis* ἔργου τοῦ NC, ποὺ ἔχει θέμα τὴν εἰκόνα ἐνὸς “simul omnia et singula videntis” καὶ ἐπὶ κεντρὸ τοῦ εἶναι ἡ ὀπτικὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Μετὰ ἀπὸ διεισδυτικὴ διερεύνηση τοῦ κεφ. αὐτοῦ ἡ D. Bormann-Kranz συμπεραίνει ὅτι συνδέεται μὲ τὸ ἔργο τοῦ NC *De visione dei* καὶ ὅτι ἤδη στὸ *De theologicis complementis* ὑπάρχει προεργασία τῆς μυστικῆς θεολογίας ποὺ διατυπώνεται στὸ *De visione dei*· ἐκφράζει ἀκόμη τὴν ἄποψη ὅτι στὴ μυστικὴ θεολογία βρίσκεται μία περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ δόγματος τοῦ *De docta ignorantia*. Ἡ σ. ὑποστηρίζει ὅτι στὸ *De theol. compl.* ὑπάρχουν στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀναπτύσσονται διεξοδικὰ στὸ *De visione dei*· διαφορετικὴ εἶναι ὡστόσο ἡ θεώρηση τοῦ θεοῦ στὰ δύο αὐτὰ ἔργα: στὸ *De theol. compl.* ὁ Θεὸς εἶναι ἡ *coincidentia oppositorum*, ἐνῶ στὸ *De visione dei* ὁ Θεὸς κεῖται πέραν αὐτῆς· καὶ στὰ δύο ἔργα ὁ NC θεωρεῖ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μπορεῖ νὰ εἰδῶθαι μόνο μὲ τὸν τρόπο τῆς μὴ-ὁράσης.

Ἡ G. von Bredow πραγματεύεται στὴ μελέτη τῆς “Nachdenken mit Nikolaus von Kues über das Wesen der Freiheit” (σσ. 56-76) τὸ ἐρώτημα περὶ ἐλευθερίας στὸν NC μὲ ἀφετηρία τὰ κεφ. 4 καὶ 7 τοῦ *De visione dei* καθὼς καὶ ἐπιστολὴ τοῦ NC πρὸς δόκιμο μοναχό, στὴν ὁποία θίγεται τὸ ἴδιο ἐρώτημα σὲ συνάρτηση καὶ πρὸς αὐτὸ τῆς ὑπακοῆς. Στὴ μελέτη τοῦ “Nikolaus von Kues und die Visitation der Abtei Sonnenburg im Jahre 1455” (σσ. 77-99) ὁ H. J. Hallauer συζητᾷ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ NC μὲ τὴ μονὴ τῶν Βενεδεκτίνων τοῦ Sonnenburg, τὰ αἰτία τῆς καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς. Ὁ E. Meuthen διερευνᾷ στὴ μελέτη τοῦ “Nikolaus von Kues und Dionysius der Kartäuser” (σσ. 100-120) τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν NC καὶ τὸν Dionysius der Kartäuser μὲ βάση τὸ ἔργο τοῦ πρώτου *Cribratio Alkorani* καὶ τοῦ δεύτερου *Contra perfidiam Mahometi*. Ἡ H. D. Riemann συζητᾷ στὴ μελέτη τῆς “*De cognoscendo deum*. Die Entstehungsgeschichte eines Traktates des Bernhard von Waging zum Mystikerstreit des 15. Jahrhunderts” (σσ. 121-160) τὸ ἱστορικὸ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας *De cognoscendo deum* ἀπὸ τὸν Bernhard von Waging τὸ ἔτος 1459, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἐπικαίρη τότε ἀντιπαράθεση γιὰ τὴν προτερότητα ἢ ὑστερότητα τοῦ intellectus ἔναντι τοῦ affectus, ἀντιπαράθεση ποὺ ξεκινᾷ τὸ ἔτος 1451, ὅταν ὁ Bernhard von Waging γνώρισε γιὰ πρώτη φορὰ τὶς ιδέες τοῦ NC, τὶς ὁποῖες καὶ ἀσπάσθηκε ἐνθερμα. Ἡ σ. δημοσιεύει ἀκόμη (σσ. 140-158) μέρος τοῦ *De cognoscendo deum*.

Ὁ G. Santinello ἐξετάζει στὴ μελέτη τοῦ “Novità nel pensiero del tardo Cusano” (σσ. 161-173) ὁρισμένες ἐννοιες τῆς ὑστερης σκέψης τοῦ NC (*posse ipsum, quiditas*), ὅπως παρουσιάζονται στὸ ἔργο του *De apice theoriae*, σὲ συσχετισμὸ καὶ πρὸς τὸ λοιπὸ ἔργο του. Ὁ H. G. Senger διερευνᾷ στὴ μελέτη τοῦ “Überlegungen zur Wirkungsgeschichte des Nikolaus von Kues” (σσ. 174-210) τὴν ἀναδοχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ NC στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία. Ὁ σ. προβαίνει σὲ διεξοδικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη ἀποτίμηση τῆς ἐπίδρασης στὸν εὐρωπαϊκὸ στοχασμὸ τοῦ NC τόσο ὡς ἐκκλησιαστικο-πολιτικῆς προσωπικότητος ὅσο καὶ ὡς στοχαστοῦ μὲ ποικίλη συγγραφικὴ δραστηριότητα, ποὺ ἐκτείνεται ὄχι μόνο στὸ θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ πεδίο, ἀλλὰ καὶ στὸν χῶρο τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ H. Schnapp στὴ μελέτη τοῦ “Beobachtungen zu einem unveröffentlichten Predigt-Text des Nikolaus von Kues” (σσ. 211-238) σχολιάζει ἐκτενῶς ἓνα κήρυγμα τοῦ NC, τὸ ὁποῖο καὶ ἐκδίδει (σσ. 235-238), καὶ διατυπώνει καίριες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν κηρυγμάτων τοῦ NC. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου τελειώνει μὲ τὴ μελέτη τοῦ J. Stallmach “Das Problem des Unendlichen im Denken des Cusanus” (σσ. 239-248). Ὁ Stallmach πραγματεύεται τὴν ιδέα τοῦ ἀπείρου στὸν NC σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ιδέα τοῦ πεπερασμένου καὶ τελικοῦ, ἐντοπίζοντας τὶς διαστάσεις τοῦ ζεύγους ἀπειρον/πεπερασμένον στὴ σκέψη τοῦ NC.

II. Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ τόμου περιλαμβάνονται ἑξι μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὴ μεσαιωνικὴ καὶ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τοῦ M. Bauer καὶ φέρει τὸν τίτλο “Zur skotistischen Lehre der Futura contingentia. Die Kommentierung von Perihermeneias I 9 durch Antonius Andreae” (σσ. 251-270). Ὁ σ. συζητᾷ τὰ σχόλια τοῦ A. Andreae, μαθητῆ τοῦ Johannes Duns Scotus, στὸ I 9 τοῦ *Περὶ ἐρμηνείας* τοῦ Ἀριστοτέλους· θίγει παραπέρα τὴ συζήτηση τοῦ προβλήματος τῆς Futura contingentia στὸν πρῶμο 14ο αἰ. μὲ ἀναφορὰ στὴν παρουσίαση τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀπὸ τὸν A. Andreae, σὲ σύγκριση καὶ πρὸς τὶς ἀπόψεις τοῦ Θωμᾶ Ἀκνινάτη καὶ τοῦ Johannes Duns Scotus. Ὁ E. Colomer ἐξετάζει στὴ μελέτη του “Fides und Ratio bei Raimund Lull” (σσ. 271-283) τὴ σχέση *πίστης* καὶ *λόγου* κατὰ τὸν R. Lull· κατὰ τὸν σ. οἱ ἔννοιες αὐτὲς δὲν βρίσκονται σὲ ἀντίφαση, ἀλλὰ σὲ συμφωνία μεταξὺ τους, ἔτσι ὥστε δύο κύρια σημεῖα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ τριαδικὴ ἐνότητα καὶ ἡ γένεση τοῦ ἀνθρώπου, μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ τὸν *λόγον*. Ὁ Colomer διερευνᾷ ἀκόμη τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν R. Lull καὶ τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ R. Lull εἶναι ὀρθολογιστὴς ἢ ὄχι· ὁ σ. καταλήγει ὅτι ὁ R. Lull, προβαίνοντας σὲ θεολογικὸ ἀναχρονισμό, ἀπορρίπτει σιωπηρὰ τὴν ὀριοθέτηση τῶν πεδίων τῆς λογικῆς καὶ τῆς πίστεως καὶ ὅτι κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παλαιᾶς αὐγουστίνειας σύλληψης τῆς χριστιανικῆς ‘σοφίας’.

Ὁ Kl. Kremer θέτει στὴ διεξοδικὴ μελέτη του “Plotin (204-270). Nur Mystiker? Oder auch Metaphysiker?” (σσ. 284-311) τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Πλωτῖνος εἶναι μόνον μυστικιστὴς ἢ ἂν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς μεταφυσικὸς φιλόσοφος. Μετὰ ἀπὸ σύντομη παράθεση βιογραφικῶν στοιχείων τοῦ Πλωτίνου ὁ σ. πραγματεύεται —μὲ ἐκτενῆ ἀντιπαράθεση πρὸς τὶς ἀπόψεις τῶν ἐρευνητῶν— τὰ μεταφυσικὰ μοτίβα τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Πλωτίνου, τὰ ὁποῖα εἶναι: 1) ἡ ἀφετηρία τοῦ φιλοσόφου: ἡ πολλαπλότητα προϋποθέτει τὴν ἐνότητα, ἡ ὁδὸς πρὸς τὰ ἄνω· 2) ἡ ἀρνητικὴ θεολογία· 3) πῶς προκύπτουν τὰ πολλὰ ἀπὸ τὸ παντελῶς ἓν· 4) ἡ ἀπάντηση τοῦ Πλωτίνου στὸ ἐρώτημα τῆς προόδου τῶν πολλῶν ἀπὸ τὸ ἓν· 5) ἡ σχέση μεταφυσικῆς καὶ μυστικισμοῦ στὸν Πλωτῖνο. Ὁ σ. μετὰ ἀπὸ συζήτηση τῶν μοτίβων αὐτῶν καὶ ἐκθεση τῆς *unio mystica* κατὰ τὸν Πλωτῖνο καταλήγει (σ. 311) ὅτι, ἂν ἡ μυστικιστικὴ ἐμπειρία προϋποθέτει τὴν μεταφυσικὴ ὁδὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸ μέσῳ ἐννοιῶν, λόγου καὶ ἐπιστήμης, τότε ὁ μυστικισμὸς καὶ ἡ μεταφυσικὴ δὲν συνιστοῦν ἀντιθέσεις στὸν Πλωτῖνο, ἀλλὰ ἀλληλοσυμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Ὁ H. - G. Nesselrath στὴ μελέτη του “Menippos in der Unterwelt, oder: Eine Doppelfassung in Lukians *Nekyomanteia*?” (σσ. 312-317) λαμβάνοντας ὑπόψη τοῦ ἐπαναλήψεις σὲ χωρία καθὼς καὶ προβλήματα τοῦ κειμένου τοῦ 15ου κεφ. τῆς *Νεκυομαντείας* τοῦ Λουκιανοῦ διερευνᾷ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑπάρχουν δύο ἐκδοχὲς τοῦ κειμένου αὐτοῦ, συνταγμένες ἀπὸ τὸν

ἴδιο τὸν Λουκιανό, οἱ ὁποῖες καὶ παρέμειναν στὴν τελικὴ ἔκδοση τοῦ 15ου κεφ. τῆς *Νεκρομαντείας*. Ὁ R. Glei ἀναπτύσσει στὴ μελέτη του “*Verborum vim interpretari? Ciceros Behandlung des Kontingenzproblems in De fato*” (σσ. 318-338) τὴ διαπραγμάτευση τοῦ προβλήματος τῆς τυχαιότητας ἀπὸ τὸν Κικέρωνα στὸ ἀποσπασματικὰ διασωσμένο ἔργο του *De fato*. Ὁ Glei τονίζει, ὅτι ὁ Κικέρων πραγματεύεται ἐδῶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπὸ ἀποκλειστικὰ λογικὴ ὀπτικὴ γωνία, καὶ διευρευνᾷ κατ’ ἀρχὴν πῶς διεξέρχεται ὁ Κικέρων —μέ ἀφορμὴ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Διοδώρου, ὅτι δὲν ὑπάρχουν τυχαῖα γεγονότα, ἀλλὰ μόνο ἀναγκαῖα ἢ μὴ δυνατὰ γεγονότα— τὶς διάφορες ἀπόψεις γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ τυχαίου καὶ μὲ ποιὲς συντάσσεται ἐπιχειρεῖ κατόπιν νὰ δώσει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Κικέρων ἐρμηνεύει σωστὰ τὸ πρόβλημα τῆς δυνατότητας. Ὁ σ. καταλήγει (σ. 338) ὅτι ὁ Κικέρων βλέπει στὸ ἐπιχείρημα τοῦ Διοδώρου ἓνα καθαρὰ διαλεκτικὸ πρόβλημα ποὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ σοβαρὴ συμβολὴ στὴ φιλοσοφία τοῦ τυχαίου.

Ὁ J. Halfwassen στὴν ἐκτενὴ μελέτη του “*Speusipp und die metaphysische Deutung von Platons Parmenides*” (σσ. 339-373) ἀναφέρεται κατ’ ἀρχὴν στὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τοῦ *Παρμενίδου* τοῦ Πλάτωνος καὶ αἰτιολογεῖ τὴν ἐρμηνεία τῆς «διαλεκτικῆς ἀσκήσεως» ὡς μεταφυσικῆς τοῦ ἐνός. Δείχνει κατόπιν ὅτι ἡ σύνδεση τῶν τριῶν πρώτων ὑποθέσεων τοῦ *Παρμενίδου* μὲ τὸ ἀπόλυτο, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν ψυχὴ, στὴν ὁποία προέβη ὁ Πλωτῖνος καὶ τὴν ὁποία ἀκολούθησαν, μὲ κάποιες τροποποιήσεις, ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι νεοπλατωνικοί, εἶναι ἀποδεικτέα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο, καὶ συγκεκριμένα στὸν Μοδεράτο (1ος αἰ. μ.Χ.), στὸν Εὐδωρο (1ος αἰ. π.Χ.) καὶ σ’ ἓνα ἀνώνυμο πυθαγόρειο, τὸν Ψευδοβροντῖνο (πιθανῶς 3ος ἢ 2ος αἰ. π.Χ.). Ὁ σ. διερευνᾷ διεξοδικὰ τὴ μεταφυσικὴ τῶν στοχαστῶν αὐτῶν καὶ τὸν τρόπο σύνδεσής της μὲ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ ἐνός στὸν *Παρμενίδην*, ἐντοπίζει τὰ κοινὰ τους σημεία καὶ καταλήγει, συμφωνώντας μὲ τὸν Dodds, ὅτι αὐτοὶ ἔχουν μιὰ κοινὴ πηγὴ, τὸν Σπεύσιππο· τοῦτο πιστοποιεῖται κατὰ τὸν σ. καὶ ἀπὸ τὰ πρόσφατα εὑρεθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Σπεύσιππου τοῦ 1953 καὶ 1992 (πβ. τοῦ ἴδιου, “*Speusipp und die Unendlichkeit des Einen. Ein neues Speusipp-Testimonium bei Proklos und seine Bedeutung*”, *AGPh* 74 (1992) 43-73). Ὁ Halfwassen συμπεραίνει (σ. 372 κ.ἐπ.) ὅτι ὁ Σπεύσιππος εἶναι, ὅπως φαίνεται, ἡ πηγὴ, στὴν ὁποία ἀνάγεται ἡ νεοπυθαγόρεια καί, ἐμμέσως, ἡ νεοπλατωνικὴ ἐρμηνεία τοῦ *Παρμενίδου* καὶ ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ διαλόγου αὐτοῦ ὡς «μεταφυσικῆς τῆς ἐνότητας» εἶναι ἡ πιὸ παλιὰ καὶ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἐντὸς τῆς Ἀκαδημίας διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος.

III. Τὸ τρίτο μέρος τοῦ τόμου περιλαμβάνει τρεῖς μελέτες θεολογικοῦ περιεχομένου, συμβολὲς στὴν ἐπιστὴμὴ τῆς θρησκείας. Ἡ πρώτη ἀπ’ αὐτὲς

εἶναι τοῦ L. Hagemann, “Disput um die Menschenrechte. Islamische Perspektiven” (σσ. 377-393). Ὁ σ. διερευνᾷ συστηματικὰ τοὺς τρόπους πρόσληψης τῆς θεματικῆς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου στὸ Ἰσλάμ. Ἐπισημαίνοντας ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐνιαία ἀντίληψη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκθέτοντας τὴν ἄποψη τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, διερευνᾷ τὶς ἰσλαμικὲς προοπτικὲς, καὶ συγκεκριμένα τὴ θεολογικὴ θεμελίωση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὸ Ἰσλάμ, τὴ σύνδεσή τους μὲ τὸ θρησκευτικὸ δίκαιο (Scharia) καθὼς καὶ τὴ συσχέτισή τους μὲ τὴν ἰσλαμικὴ κοινότητα (Umma). Ὁ σ. προβαίνει στὴν κριτικὴ θεώρηση καίριων ἰσλαμικῶν ἐννοιῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, συζητώντας καὶ τὸ ἐρώτημα πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐννοια τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων μὲ τὴν ἰσλαμικὴ θεώρηση τοῦ δικαίου ὡς δικαίου τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ καὶ συνεξετάζει τὴ σχέση ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων μὲ τὴν ἰσλαμικὴ περὶ ἠθικῆς ἀντίληψη. Καταλήγοντας διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ θεώρηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων χωρὶς τὴ σύνδεσή της μὲ τὴ σύγχρονη δυτικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία καὶ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα.

Ὁ A. Th. Khoury στὴ μελέτη του “Theologisches Streitgespräch zwischen Razi und einem Christen” (σσ. 394-405) ἐκθέτει τὴ θεολογικὴ διαφωνία ἀνάμεσα στὸν Fakhr al-Din al-Razi (12ος αἰ.) καὶ σ’ ἓνα ἀνώνυμο χριστιανό, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται σ’ ἓνα κείμενο σχολίων στὸ Κοράνι, συνταγμένων ἀπὸ τὸν Razi, καὶ ἀφορᾷ στὰ ἐπιχειρήματα τῶν μουσουλμάνων γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τοῦ κειμένου στὴν γερμανικὴ καὶ σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἱστορικὴ προσωπικότητα τοῦ Razi ὁ σ. πραγματεύεται ἐκτενῶς ὅλες τὶς διαστάσεις τοῦ θεολογικοῦ ὑποβάθρου τῆς ὑπὸ ἔρευνα disputatio καὶ ἐπεξηγεῖ τὴν ἰσλαμικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὸ προκείμενο κείμενο, ἀλλὰ καὶ σὲ σύγκριση μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Κορανίου. Ὁ E. Pulsfort στὴ μελέτη του “Der Hinduismus und der Universalitätsanspruch der Menschenrechte” (σσ. 406-426) διερευνᾷ κατ’ ἀρχὴν τὴν ἐννοια τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στὸν δυτικὸ πολιτισμό, ὡς χῶρο ἐξάπλωσης τοῦ Χριστιανισμοῦ, σὲ σύγκριση μὲ τὸν Ἰνδουϊσμό. Ἐντοπίζει κατόπιν κύριες διαφορὲς ἀνάμεσα στὴ δυτικὴ σκέψη καὶ στὸν Ἰνδουϊσμό, ἐκθέτοντας τὴν ἀντίληψη καὶ τῶν δύο χώρων γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο καὶ πραγματευόμενος διεξοδικὰ τὴν ἐννοια τοῦ ἀτόμου στὸν Ἰνδουϊσμό, καὶ συγκεκριμένα τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ «κύριο» καὶ τὸ «ἐμπειρικὸ» ἐγώ, τὴ σχέση ἀτόμου καὶ θεοῦ, ἀτόμου καὶ κόσμου, ἀτόμου καὶ κοινωνίας. Ὁ σ. ἐπισημαίνει ὅτι γιὰ τὴν ἀποτίμηση τῆς ἐννοίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων πρέπει νὰ συνεξετάζεται κάθε φορὰ τὸ χωροχρονικὸ τῆς ὑπόβαθρο καὶ ὅτι, ἂν καὶ ὁ Ἰνδουϊσμός δὲν προσφέρει μιὰ ἐννοια ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων δυτικοῦ τύπου, προσδίδει ὅσο

στήν έννοια αύτή κοσμική διάσταση και συμβάλλει έτσι στή δυνατότητα παγκοσμιοποίησής της.

Στις 18 συνολικά μελέτες του τιμητικού τόμου Borgmann παρουσιάζονται σημαντικά πορίσματα της νεώτερης έρευνας στο έκάστοτε υπό διαπραγμάτευση αντικείμενο. Έντυπωσιακή είναι ή συγκομιδή στις σελίδες του της έρευνητικής προσφορής όρισμένων από τους πιο έγκυρους στις μέρες μας μελετητών της αρχαίας έλληνικής και μεσαιωνικής φιλοσοφίας, αλλά και της θρησκευολογίας. Αποβαίνει έτσι ό παρών τόμος σημαντική πηγή έρευνητικών πορισμάτων, πολύτιμη για τή μελέτη της θεματικής, στην όποία αναφέρεται, και άξια τιμητική της προσφορής του διακεκριμένου καθηγητή και θερμοϋ φιλέλληνα Karl Borgmann.

Ίωάννης Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

Marcello GIGANTE, *Νόμος Βασιλεύς*, Bibliopolis, 1993, 358 σσ.

Νόμος Βασιλεύς, είναι ό τίτλος του βιβλίου του Marcello Gigante, τό όποιο θεωρείται ένα από τά σημαντικότερα σύγχρονα φιλολογικά με φιλοσοφικές προεκτάσεις έργα. Έκδόθηκε για πρώτη φορά τό 1956 και έμφανίστηκε στη σειρά *Morals and Law in ancient Greece*, υπό τήν επιμέλεια του Γρηγόρη Βλαστοϋ με τή συμμετοχή των Kenneth Dover, M. I. Finley και Armando Momigliano, από τις εκδόσεις Arno Press, New York, τό 1979. Έπειδή ή πρώτη έκδοση εξαντλήθηκε ήδη έδω και πολλά χρόνια, οι εκδόσεις Bibliopolis, ευαισθητοποιήθηκαν να επανεκδόσουν αυτό τό βιβλίο-σταθμό, που ίκανοποιεί κάθε πραγματική ανάγκη για γνώση. Με τό έργο αυτό ό Gigante αναλύει τήν αιώνια διαμάχη ανάμεσα στο δίκαιο και τήν άδικία, διαμάχη ήδη ύπαρκτή από τήν αρχαιότητα, επίκαιρη όμως και στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου ή βία τείνει να νομιμοποιηθεί. Στις σελίδες του βιβλίου τεκμηριώνεται ιστορικά τό γεγονός ότι πολλές φορές τό δίκαιο του ισχυροτέρου επιβάλλεται στον πιο αδύναμο, γεγονός που συνεπάγεται τήν ήττα της ήθικης. Η κατάχρηση όμως της δικαιοσύνης που άπονεμήθηκε διά της βίας, δέν είναι σε θέση να εξαλείψει τή φωνή του άληθινου, του ιεροϋ νόμου, αυτού που ό Ήρακλής απολαμβάνει, έν τέλει, καθισμένος κοντά στον θρόνο του Δία, μετά τήν επιτέλεση των άθλων του. Παρ' όλ' αυτά, κοντά στον παντοτεινό, υπέρτατο θεϊο νόμο, ύπάρχει ό Νόμος, γέννημα ανθρώπινο, ή εύκολη λύση ίσως, έτοιμος να νομιμοποιήσει κάθε ανθρώπινη υπέρβαση.

Στήν αρχαία Έλλάδα ανήκει ή σύλληψη της ιδέας της δικαιοσύνης, ή όποία απορρέει από τή συνύπαρξη του θεϊκοϋ και του ανθρώπινου νόμου. Σ' αύτήν τήν ιδέα ό Πίνδαρος, βασίζει τήν ανθρώπινη ιστορία και με τους

